

UNITÁRIUS LEVÉL- ÉS PRÉDIKÁCIÓIRODALOM

Molnár Dávid¹

Johann Ludwig von Wolzogen (?) ismeretlen levele Bethlen Ferenchez²

Az egyik címszereplő, Bethlen Ferenc (1601–1653) I. és II. Rákóczi György tanácsosa volt, s így az erdélyi politikai elithez tartozott. Kiemelkedő személyiség lévén tanulmányok is készültek róla, eddigi legteljesebb életrajzát pedig Lukinich Imre írta meg.³ Mellette Horn Ildikó is indokoltnak tartotta, hogy egész röviden felvázolja pályafutását. Ő leginkább azt húzta alá, hogy mivel Bethlen 1644–48 között minden évben hónapokat töltött Lengyelországban, I. Rákóczi György legeredményesebb diplomáciai lépései közé tartozott, hogy rá építette a fejedelemség lengyel–litván politikáját.⁴ Ezen megállapítását – az Erdélyi Fejedelemség katonai veresége felől nézve – Gebei Sándor erősen vitatja.⁵ Köztes álláspontot foglal el Kármán Gábor, aki úgy véli, hogy I. Rákóczi György aligha véletlenül alkalmazta éppen unitárius hiten lévő tanácsurát az 1640-es évek második felé-

¹ MOLNÁR Dávid (1986) a Szegedi Tudományegyetemen szerezte meg irodalomtudományi doktori címét 2016-ban. (*Előtörténet és következmény. A dési per és az unitárius írásbeliség a 17. század első felében.*) Kutatási területe az unitarizmus kora újkori története.

² A tanulmány az OTKA K 112927 sz. pályázat támogatásával készült.

³ LUKINICH Imre, *Keresdi báró Bethlen Ferenc 1601–1653*, Bp., Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.-T., 1908.

⁴ HORN Ildikó, *Az erdélyi fejedelmi tanács 1648–1657* = H. I., *Tündérország útvesztői, Tanulmányok Erdély történelméhez*, Bp., ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola, 2005 (TDI Könyvek, az ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskolájának sorozata), 243.

⁵ GEBEI Sándor, *Lengyel protestánsok I. és II. Rákóczi György szolgálatában = Szerencsének elegyes forgása, II. Rákóczi György és kora*, szerk. KÁRMÁN Gábor, SZABÓ András Péter, Bp., L'Harmattan–Transylvania Emlékeiért Tudományos Egyesület, 2009, 18.

ben többször is lengyelországi küldöttségekre.⁶ Tudniillik annak ellenére, hogy Bethlen – saját bevallása szerint – nemigen tudott latinul, sociniánus (= lengyel szentháromságtagadó/unitárius) kapcsolatai mégis megfelelővé tették arra, hogy fejedelmét képviselje a lengyel szejmeken.⁷ Kármán Gábor itt – Bethlen jó sociniánus kapcsolatait bizonyítandó – hivatkozik Jonasz Szlichtynggel való levélváltására, pontosabban Bethlen előbb említett életrajzában arra a helyre, ahol Lukinich az 1834. évi *Nemzeti Társalkodó* 2–3. lapjaihoz irányítja az olvasót.⁸ Csakhogy ezeken az oldalakon semmiféle levél sem található.

Bethlen értékelése szempontjából nem kevésbé beszédes az sem, hogy Dariusz Milewski az 1648 és 1653 közötti lengyel–erdélyi kapcsolatok tárgyalásakor annak ellenére sem emlékezett meg róla,⁹ hogy Szlichtyng Bethlenhez írt levelét, amely ma a Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltárában (MUEKvGyLt.) lelhető fel, nemcsak hogy már egy évszázada ismerik Lengyelországban, további hét levéllel együtt, hanem ráadásul még kivonatolták is azokat a *Sprawozdanie z poszukiwań na Węgrzech* (SPW) című „számadásban”.¹⁰ Ezekre a kivonatokra hivatkozott például Janusz Tazbir *Bracia Polscy w Siedmiogrodzie 1660–1784* című monográfiájában¹¹, és talán Kovács Endre is.¹²

Az alábbiakban az SPW Bethlenre vonatkozó tételait nézem össze azon lista idevágó részével, amelyet Szabó Árpád későbbi püspök valószínűleg még püspöki titkárként, azaz, 1958 és 1965 között állított össze a Lengyel Unitárius Egyház-köztség Kolozsvári Levéltárának (LUEkVt.) darabjairól.

⁶ KÁRMÁN Gábor, *Erdélyi külpolitika a vesztfáliai béke után*, Bp., L'Harmattan, 2011, 123.

⁷ *Uo.*, 123–124.

⁸ *Uo.*, *124.

⁹ DARIUSZ MILEWSKI, *Ellenségekből szövetségesek: lengyel–erdélyi kapcsolatok 1648–1653 = Szerencsének eleges forgása, II. Rákóczi György és kora*, szerkesztette KÁRMÁN Gábor és SZABÓ András Péter, L'Harmattan–Transylvania Emlékeiért Tudományos Egyesület, 2009, 25–60.

¹⁰ WŁADYSŁAW BARAN, JAN DĄBROWSKI, JAN ŁOŚ, JAN PTAŚNIK, STANISŁAW ZACHOROWSKI, *Sprawozdanie z poszukiwań na Węgrzech dokonanych z ramienia Akademii Umiejętności*, Kraków, Nakładem Akademii Umiejętności, 1919, 148–150.

¹¹ JANUSZ TAZBIR, *Bracia Polscy w Siedmiogrodzie 1660–1784*, Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1964, 21.

¹² Kovács Endre hivatkozás nélkül azt állította, hogy az ariánus főurak közül Władysław Lubieniecki töltött be fontos közvetítő szerepet Erdéllyel, és az ő közvetítésével kerültek azután kapcsolatba az erdélyi udvarral más ariánusok is, így Stanisław Lubieniecki. Említette még, hogy Bethlennel levelezett Johann Ludwig Wolzogen, Martin Ruar stb. KOVÁCS Endre, *Magyarok és lengyelek a történelem sodrában*, Bp., Gondolat, 1973, 168.

Bethlen Ferenchez írt levelek a MUEKvGyLt.-ban

1. SPW 479. # LUEkKvLt. 24. Stanisław Lubieniecki levele Bethlen Ferenchez. 1650. december 19.
2. SPW 480. # LUEkKvLt. 23. Johann Ludwig von Wolzogen levele Bethlen Ferenchez. 1652. január 26.
3. SPW 481. # LUEkKvLt. 22. Władysław Lubieniecki levele Bethlen Ferenchez. 1652. március 25.
4. SPW 482. # LUEkKvLt. 21. Jonasz Szlichtyng levele Bethlen Ferenchez. 1652. május 26.
5. SPW 483. # LUEkKvLt. 10. Władysław Lubieniecki levele Bethlen Ferenchez. 1652. június 2.
6. SPW 484. # LUEkKvLt. 20. Jonasz Szlichtyng levele Bethlen Ferenchez. 1652. július 14.
7. SPW 485. # LUEkKvLt. 19. Władysław Lubieniecki levele Bethlen Ferenchez. 1652. július 17.
8. SPW 486. # LUEkKvLt. 18. Władysław Lubieniecki levele Bethlen Ferenchez. 1652. december 20.
9. SPW 487. # Lengyel Unitárius Egyházközség Kolozsvári Levéltára (LUEkKvLt.) 17. Władysław Lubieniecki levele Bethlen Ferenchez. 1653. március 22.
10. LUEkKvLt. 27. Eugenius Baro levele Bethlen Ferenchez. 1651. január 17.

Mindebből fény derül arra, hogy az utolsó levél egészen eddig elkerülte a figyelmet.

Ez így kezdődik: „Hogy ne legyen ismeretlen előttem hírned és méltóságod – hozzáteszem kiváló érényeidet is –, arról már régen gondoskodott a híresjeles férfi, Martin Ruar úr...” Már Lukinich említette, hogy Bethlen levelezésben állott Martin Ruarral, a hajdanvolt nagyhírű rakóvi iskola rektorával, kinek öszszegyűjtött levelezésében Bethlen Ferencheznek (tulajdonképp nem egy!, hanem) három hozzá intézett levele is napvilágot látott.¹³ Ám Eugenius Baro nemcsak Ruartól hallhatott Bethlenről, tudniillik maga Bethlen szabta a kolozsvári iskolát igazgató porosz származású Valentin Baumgart¹⁴ elébe (akit Ruar egyébként „vir

¹³ LUKINICH, *i. m.*, 64.

¹⁴ Valentin Baumgartról l.: JAKAB Elek, *Baumgart Bálint élet- és jellemrajza*, *KerMagv*, 23(1888/5), 301–313. Megemlékezik róla Rákóczi Zsigmond Bethlen Ferenchez írt levelében (Fogarás, 1651. február 22.): „Az kegyelmed levelét ma vettem, az Bibliára való gond-

mihi amicissimusnak” nevezett),¹⁵ hogy szíves üdvözlését írja meg a bárónak, aki – erre reagálva – levelében úgy vélte, hogy „nem vihet Bethlennek kedvesebb hírt annál, mint ami az igazság örvendeztető gyarapodásáról újdonságokat beszél el neki.”

A levél három nívumról tudósít. Az első az ún. szinkretista vita.¹⁶ Ezt a részt idézem: „Bizonyos kontroverziák folynak most Németországban néhány akadémikus között; ezek [a viták], ha nem csalogdom erősen, sokkal magasztosabb dolgokhoz látszanak utat egyengetni, mindenesetre a helmstedti teológusok azt állítják <...>, hogy a jó cselekedetek nélkülözhetetlenek az üdvösséghez, hogy Krisztus testének ubikvitása emberi koholmány, [s ezekben] pártjukat fogják a königsbergiek, ellentmondanak [azonban nekik] a wittenbergiek, [s] az ügy a legnagyobb mérközéssel folyik.” E részletben név nélkül említett teológusok egyike Georg Calixt (1586–1657) volt, a másik pedig a sociniánusokkal szemben számos művet író wittenbergi teológiaprofesszor, Abraham Calov/Kalau. Calixt, az újirénikus mozgalom (az ún. szinkretizmus vagy calixtinizmus) megalapozója volt, Helmstedtben dolgozta ki a felekezetek újraegyesítésére vonatkozó elképzeléseit.¹⁷ Arra törekedett, hogy az ún. articuli fundamentales, vagyis az üdvösséghez elengedhetetlen és közös hittételek számát csökkentse a különböző hitvallások közös tartalma alapján.¹⁸ Eugenius Baro ehhez kapcsolódóan – látószólag mintha nem lenne tisztában azzal, hogy Calixt a mennyei birodalom pol-

viselését megszolgálom, az pénzt érette megküldöm ... (?) Ím Baumgardus uram levelét visszaküldöttem kegyelmednek.” Județean Cluj al Arhivelor Naționale (România) Fond 328. Fond familial Bethlen de Cris, 328.

¹⁵ Martini Ruari nec non aliorum illustrium, spectabilium, doctorumque virorum, quorum nomina in indice videbis, ad ipsum vel eius causa scriptarum epistolarum selectarum centuria altera & ultima. Amstelodami, apud Davidem Ruarum, MDCLXXXI, 427–428.

¹⁶ Heinz Staemmler, *Die Auseinandersetzung der kursächsischen Theologen mit dem Helmstedter Synkretismus, Eine Studie zum „Consensus Repetitus fidei vere Lutheranae” (1655) und den Diskussionen um ihn*, Hartmut Spenner, Waltrop, 2005 [Texte und Studien zum Protestantismus des 16. bis 18. Jahrhunderts (TSP), 4].

¹⁷ Görfföl Tibor, Kránitz Mihály, *Teológusok lexikona*, Bp., Osiris, 2002 (Osiris Kézikönyvek), 81.

¹⁸ Bene Sándor beszélt arról, hogy Calixt szinkretista programja erős affinitást mutat a Hugo Grotius által kidolgozott „minimálteológiával”, amely a konszenzusteremtés határát ugyancsak a szentháromság-tagadásnál húzza meg. Bene Sándor, *Az ellenállás hermeneutikája. Egy fejezet a Rákóczi-szabadságharc politikai publicisztikájának történetéből* = „Nem súlyed az emberiség!”... *Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára*, főszerkesztő Jankovics József, felelős szerkesztő Császtvay Tünde, szerkesztők Csörsz Rumen István, Szabó G. Zoltán, Bp., MTA Irodalomtudományi Intézet, 2007, 1056. Nyitólap: <http://www.iti.mta.hu/szorenyi60.html> (letöltve: 2017. július 10.). Persze itt arról sem le-

gárainak csak a trinitárius hitet vallókat tekintette –,¹⁹ kifejezetten arról tudósította Bethlent, hogy a helmstedti számos olyan heterodox tételt vall, amelyet az unitáriusok is. S bár valójában a báró csak remélte, hogy a kemény kontroverziában az egymásnak ellentmondók pártoskodása és önmagukkal szembeni elfogultsága a heterodox tételekkel összefüggésben kicsikar még olyan dolgokat – mintegy véletlenül –, amelyek az unitárius állásfoglaláshoz igen hasonlóak, ilyenek – egy-két kivétellel – legfeljebb csak a természet és a kegyelem kérdésköre, a teológiai antropológia témájában kerülhettek volna szóba.

Ez alapvetően azzal függ össze, hogy Calixt a status integritatisról való megbotránkozást keltő megnyilatkozásaiban – egyébként csakugyan igen feltűnően – két státusra differenciálta az ember bűnbeesés előtti állapotát, egy justitia originalis hozzájárulása előttire és egy utánira.²⁰ Bár ez nála abból következett, hogy akceptálta azt a katolikus tanítást, hogy a justitia originalis (nála ez a természetes lázongó természetet megzabolázó gyeplő) donum superadditum,²¹ első státusának – amelyet ő status mere naturalisnak nevezett – így természetszerűleg több purum naturalét illetően hasonlítania kellett az unitáriusok natura integrájához, amelyhez eleve nem járult justitia originalis (hiszen mindegy, hogy nincs vagy még nincs). A nyolc calixti purum naturale közül egyértelműen ilyen a szabad akarat; az ösztönök azon természetes hajlama a kellemes jó iránt, amely mindazonáltal gyakran keveredik konfliktusba az értelem ítéletével; a fájdalomnak, betegségnek és halálnak természetesen alávetett lét és végül az emberek természetes uralma az állatvilág felett. Ezzel összefüggésben a legérdekesebb, hogy az unitáriusok, akiknél azért nincs predestináció, mert akkor a gonoszság Istenben lenne, tulajdonképp nem gondolkodtak annyira azon, hogy ez végeredményben akkor is így van, ha olyan dichotóm emberképpel dolgoznak, amelyben – Vidrányi Katalin szavaival élve – ratio és appetitus, ösztön és értelem folyamatosan küzdenek egymással, és kettejük között a hirtelen odaposztulált akarat dönt (hiszen Isten teremthetett volna olyan embert is, amelyben nincs ez a fajta értelemmel küzdő appetitus).²² Calixt 1619-ben még le merete vonni a következtetést ugyanebből: „Alio modo intelligere possumus Deum causam esse

het hallgatni, hogy az unitáriusok is elválasztották az üdvösséghez szükséges elemeket a többitől.

¹⁹ STAEMMLER, *i. m.*, 217.

²⁰ *Uo.*, 241.

²¹ A kegyelem olyan ajándéka, amely kiegészíti az ember természetét, szó szerint: ami még az emberhez adatott.

²² VIDRÁNYI Katalin, *Antropológiai típusok – krisztológiai típusok* = V. K., *Krisztológia és antropológia. Összegyűjtött tanulmányok*, Bp., Osiris, 1998, 290.

peccati indirecte, improprie & per accidens”²³, ’más módon úgy vélhetjük, hogy közvetetten, sajátlanul és mellékesen Isten a bűn oka. Ezt a mondatot persze az *Epitome Theologiae* című munkájának második kiadásában már módosította. Ez azonban nemcsak azon változtatott keveset, hogy nála is ugyanúgy el kellett távolodnia egymástól a természetnek és a kegyelemnek, mint az unitáriusoknál, hanem azon is, hogy teológiai antropológiájából Calixtnak olyan – az unitáriusokéhoz igen hasonló – következtetéseket kellett levonnia, mint például hogy az embernek is szerepe van a megtérésben, hogy a jócselekedetek szükségesek,²⁴ vagy hogy Ádám bűne nem hatott ki utódaira. Az utóbbi tételt viszont teljesen másból vezette le. Az unitáriusoknál ugyanis az embernek a bűnbeeséssel nem történt semmi különösebb baja,²⁵ Calixt azonban a kreacionista elméletet fogadta el, s így az eredendő bűnt a természetfeletti igazságosság nemlétének mondta.²⁶ Emellett említést kell tenni arról is, hogy Calixt is vallotta – mint arra a levél ép része is utal –, hogy Krisztus teste ugyanúgy nincs jelen mindenütt (ez az ubikvitás-tan tagadása),²⁷ mint ahogy az unitáriusok is.²⁸

Hogy e teologizálás Bethlent élénken érintette volna, annak nyoma sincs. Életrajzírójával ellentétben azt sem húzám alá annyiszor, hogy Bethlen vallási meggyőződését az áttéréssel várható előnyökért sem változtatta meg, hiszen hosszú idő után ő volt az első, aki unitáriusként épp vallási meggyőződése miatt (legalábbis én – Kármán Gáborhoz hasonlóan – úgy vélem) tudott komolyan érvényesülni Erdély közéletében. S bár azt semmiképp sem tagadnám, hogy e meggyőződése őszinte volt, azt feltétlen kidomborítanám, hogy a fejedelmi tanácsban való „használhatósága” és ezáltal érvényesülése attól függött, hogy mennyire sikerül megnyernie magának saját egyházát és a lengyel unitárius köznemesség hangadóit, közöttük az ottani papokat.

Persze izgalmasabb lenne, ha ki tudnánk mutatni, hogy a már Bethlen Gábor korára látványosan visszaeső erdélyi unitárius elithez tartozók közül többeknek is

²³ Georgii Calixti Holsati, ss. *theologiae doctoris & professoris publici in ill. Acad. Iulia Epitome theologiae, ... Goslariae ex officina typographica Ioannis Vogtii*, MDCXIX, 133.

²⁴ STAEMMLER, i. m., 204–205, 255–266.

²⁵ VIDRÁNYI Katalin, *Az ember lehetséges természetéről* = V. K., *Krisztológia és antropológia, Összegyűjtött tanulmányok*, Bp., Osiris, 1998, 279.

²⁶ STAEMMLER, i. m., 246–250.

²⁷ Uo., 199–203.

²⁸ KOVÁCS Sándor, *Unitárius felfogások az úri szent vacsoráról a 16–18. században, Bevezetés és források = Nyelv, lelkiség és regionalitás a közép- és kora újkorban, Előadások a VII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson, Kolozsvár, 2011. augusztus 22–27.*, szerk. GÁBOR Csilla, KORONDI Ágnes, LUFFY Katalin, TÓTH Zsombor, BALOGH F. András, Kolozsvár, Egyetem Műhely–Bolyai Társaság, 2013, 214–240.

volt valamiféle felekezeti összhang megteremtésére irányuló koncepciója. Egyik legfrissebb tanulmányában Font Zsuzsa e feltevés szempontjából nagyon érdekes véleményt idézett arról a Köleséri Sámuelről (1661/63–1732), aki számára a válások, szokások, szertartások különbözősége azért volt közömbös, mert szerinte Isten nem ezek alapján ítél, hanem az istenszeretben lángolókat fogadja be: „Református volt, de buzgótlansággal vádoltatott, s annak idejében mindenféle válásbeliekhez alkalmaztatta magát; ezért is írták holta után némelyek, akik életében igen tisztelték, hogy semmi vallása nem volt”.²⁹ Talán így kellene értelmeznünk arról a Mikó Ferencről írtakat is, aki 1635. évi haláláig ugyanúgy unitárius hiten lévő fejedelmi tanácsos volt, mint Bethlen: „...religiójában névvel unitárius, de valósággal semmi religiójú ember vala. Az pápistaságban az purgatóriumat és ceremóniákat javallotta, zsidóságból az szombatot, kiből egyet, kiből mást, és az millenárius időket hitte, s voltak szegénynek sok szupersztíciói...”³⁰ Egy ilyen interpretációban a „semmi religió” egy olyan erdélyi viszonyokra méretezett szinkretizmust jelentene, amely még a katolicizmusból és a szombatosságból is képes lett volna valamit felölelni. Ez azonban csak feltételezés.

Bethlen és az unitáriusok viszonyáról aránylag több adat áll rendelkezésünkre. Jócskán azelőtt, hogy 1638-ban Désen ő is aláírta a komplanációt, az unitáriusok kolozsvári kollégiumában végezte be tanulmányait, sőt, Kénosi Tózsér tanúsága szerint a tanítással is megpróbálkozott.³¹ Róla mint unitárius jótévőről az anyakönyv, az ún. *Fasciculus rerum scholasticarum* gyakorta megemlékezik,³² bővebb adományban azonban – úgy tudom – egy alkalommal részesítette az unitárius egyházat, akkor is kifejezetten a tordai középiskolát. Erre Lukinich Aranyosrákosi Székely Sándor nyomán utal,³³ aki hivatkozás nélkül azt

²⁹ FONT Zsuzsa, *Egyház és dogmakritika Köleséri Sámuel Gardenius-edíciójában (Theologia pacifica, 1709) = Köleséri Sámuel és az európai korai felvilágosodás. Tanulmányok és szövegek*, szerk. BALÁZS Mihály, FONT Zsuzsa, KOVÁCS András, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2016 (Kölesérianá, 3), 81.

³⁰ KEMÉNY János *Önéletírása és válogatott levelei*, válogatta, s. a. r., bev., jegyz. V. WINDISCH Éva, szakmailag ellenőrizte BENDA Kálmán, Szépirodalmi, 1959 (Magyar Századok), 113.

³¹ LUKINICH, *i. m.*, 13., KÉNOSI TÓZSÉR János, *De typographiis et typographis Unitariorum in Transylvania–Bibliotheca scriptorum Transylvano-Unitariorum*, comp. Ferenc FÖLDESI, rev. Mihály BALÁZS, ed. István MONOK, Eszter MACHAN, Szeged, Scriptum, 1991 (Reference-series of the 16–18th century Hungarian cultural history, 32), 152.

³² *Fasciculus rerum scholasticarum Collegii Claudiopolitani Unitariorum 1626–1696*, 1., prepared and arranged by Edit DOMÁNYHÁZI, Miklós LATZKOVITS, Szeged, József Attila University, 1997 (Fontes Rerum Scholasticarum VII/1.), 157, 185.

³³ LUKINICH, *i. m.*, 64.

írta, hogy „Bethlen Ferencz 1657. a' tordai k. oskolát gyarapítá.”³⁴ Állítását – a képtelen évszám magyarázatával – kétségtelenül beigazolja egy levéltári darab, amely tulajdonképp a tordai iskola pénzeinek számbavétele és arról való számadás.³⁵ Ebből fény derül arra, hogy egy bizonyos „Radnóthi Miklós volt adós Bethlen Ferenc úrnak ökör árában tallerorum numerorum 800, mely summát mikor törvény nélkül rajta meg nem vehetné, egy vacsora felett püspök uram (név szerint: Szentgyörgyi Beke Dániel) instanciájára konferálta az tordai skólának szusztentációjára”. Amennyire gondja volt az unitárius egyházra életében, annyira szenvedett érzékeny veszteséget halála miatt az egyház. Elhunytá után ugyanis amint áttértek fiai a református hitre (anyjuk s főleg Bethlen János³⁶ befolyása következtében), Magyarbúnon összeírták a lakosságot.³⁷ Ez az adat el-
lentmond többek azon megállapításának is, amely szerint II. Rákóczi György idejében újabb konnumerációk és templomátutalások nemigen fordultak elő.³⁸

Bethlen egyháztörténeti jelentőségénél maradva: igen rejtélyes a későbbi unitárius püspök Járai Jánossal való viszonya. Két levelében is megemlékezett róla. Egyszer (1648) azt kívánta, hogy a tanulmány elején már említett Ruar a lehető leghamarabb jelentse neki, milyen állapotban vannak Járai dolgai,³⁹ más-szor (1649) pedig arról biztosította ugyanezt a Ruart, hogy azt az összeget, amit Járainak nyújtott, vissza fogja adni.⁴⁰ Ez önmagában még nem meglepő. Eddig is tudtuk ugyanis, hogy Járait 1647-ben külső akadémiákra küldötték, arról azonban fogalmunk sincs, hogy hová. Tonk Sándor is csak Gál Kelement tudta idéz-

³⁴ AR. RÁKOSI SZÉKELY Sándor, *Unitária vallás' történetei Erdélyben*, Kološvárt, 1840, 165.

³⁵ Bethlen Ferenc ajándékozta a' trordai (!) skóla számára a' Radnóthi Miklósnál bizonyos ökrök árában 800 tallérokban volt adósságát... Jelzete: MUEKvGyLt. RegA [2] A. 8.

³⁶ Bethlen Jánosról l.: TÓTH Levente, *A betleni Bethlen család szerepe az Udvarhelyi Református Egyházmegyében (17–18. század)* = „Eklézsiáknak, egyházi szolgálknak egyetlenegy dajkájá” *Tanulmányok Bethlen Gábor egyházpolitikájáról*, szerk. DÁNÉ Veronka, SZABADI István, Debrecen, Debreceni Egyetem Történelmi Intézete–Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára, 2014 (*Speculum Historiae Debreceniense*, 17), 99–116. Különösen a 106. lap.

³⁷ *Magyarbúni konnumerációról való reláció a' templom aránt*, jelzete: MUEKvGyLt. RegB XLI/3.

³⁸ PL.: POKOLY József, *Az erdélyi református egyház története*, Bp., 1904, II., 212.

³⁹ *Martini Ruari nec non aliorum illustrium, spectabilium, doctorumque virorum, quorum nomina in indice videbis, ad ipsum vel eius causa scriptarum epistolarum selectarum centuria altera & ultima*. Amstelodami, apud Davidem Ruarum, MDCLXXXI. 420.

⁴⁰ *Uo.*, 433.

ni: „Járai: 1647. ápr. 18-án indult külföldre. ... Hazatérve 1651-ben lektor Kvon.”⁴¹ Egy másik levélből viszont nagyon izgalmas dologra derül fény. Stanisław Lubieniecki, az unitárius író, történész és asztronómus, aki 1646–1649 között abban a Franciaországban gyarapította ismereteit, ahol még nem adták ki az első hugenottaellenes rendeleteket, és viszonylagos belső nyugalom volt,⁴² 1650-ben ezt írta Bethlennek: „De progressu purioris veritatis, quem et ipse pro virili promovere semper studui, cognovit, ut spero, illustritas vestra ex ornatissimo iuvene, domino Járai /Jarai/, cum quo mihi Lutetiae Parisiorum arcta intercessit familiaritas *'a tisztább igazság előmeneteléről, amelyet magam is tehetségem szerint elévinni mindig törekedtem, remélem, hogy hallott nagy méltóságok az igen jeles ifjútól, Járai János úrtól, akivel Párizsban a legszorosabb baráti viszonyban álltam.*”⁴³ Ebben nemcsak az a meghökkentő – hogy figyelembe véve Keserű Gizella egyik legfrissebb tanulmányát⁴⁴ is –, az erdélyi unitáriusok peregrinációjával kapcsolatban egyelőre nemigen rendelkezünk információval azt illetően, hogy közülük valaki is Franciaországba utazott volna, hanem az is, hogy épp akkor került Párizsba, amikor Lubieniecki sociniánus propagandát fejtett ki ott.

Legutóbb Gebei Sándor hívta fel a figyelmet arra, hogy az öreg Rákóczi György életre hívott egy ún. „Lubieniecki-vonalat”, hogy diplomáciája pontos információkkal rendelkezék a lengyel belpolitikai helyzetről.⁴⁵ Bár egy újabb levél cáfolni látszik, hogy ez csak 1657-ig funkcionált,⁴⁶ az erdélyi fejedelmeket az a Władysław Lubieniecki informálta rendszeresen és folyamatosan, aki Járai János „legjobb párizsi barátjának”, Stanisław Lubienieckinek az unokatestvére volt.

Visszakanyarodva most már az Eugenius Baro levelében elbeszélte újdonságokra: a folytatásban a báró arról tudósította Bethlent, hogy „Angliában a puritánusok ... vagy independensek mindenképpen azon vannak, hogy a királyukon végrehajtott istentelen gyilkossággal felszabadítsák magukat a szolgaság-

⁴¹ SZABÓ Miklós, TONK Sándor, *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban 1521–1700*, bev. TONK Sándor, szerk. FONT Zsuzsa et al., Szeged, József Attila Tudományegyetem, 1992 (Fontes Rerum Scholasticarum, IV.), 122.

⁴² A hugenották növekvő elnyomásáról I.: Eberhard GRESCH, *A hugenották története, hite és hatása*, ford. BEKE Mátyásné, Bp., a Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, 2008, 42–46.

⁴³ Stanisław Lubieniecki levele Bethlen Ferencnek, 1650. december 19., LUEkKvLt. 24.

⁴⁴ GIZELLA KESERŰ, *From Padua to Leiden: Transylvanian Unitarian Study Tours = A Divided Hungary in Europe: Exchanges, Networks and Representations 1541 – 1699*, ed. GÁBOR ALMÁSI, SZYMON BRZEZIŃSKI, ILLIKÓ HORN, KEES TESZELSZKY, ÁRON ZARNÓCZKI, Newcastle upon Tyne Cambridge Scholars Publishing, 2014, 1, 55–80.

⁴⁵ GEBEI, *i. m.*, 18.

⁴⁶ Władysław Lubieniecki levele az erdélyi fejedelemhez, 1661. március 22., LUEkKvLt. 40.

ból.” Ez az elkésettnek tűnő jelentés azért lehetett az igazság örvendetes növekedéséről új hír, mert a báró azt remélte, hogy Anglia, amelyet ő „floreantissimum illum regnumnak”(1) nevezett, egyszer majd menedéket adhat azoknak az istenfélő embereknek (értsd: az unitáriusoknak is), akiknek más helyen üldözést kell kiállniuk. E reményét talán annak a vitának köszönhetette, amely 1643-tól bontakozott ki Angliában a vallási türelem kérdésében, s amelynek eredményeképp egyre több független gondolkodó emelt szót a teljes lelkiismereti szabadság mellett.⁴⁷ Még maga az angol irodalom központi jelentőségű alakja, John Milton (1608–1674) is az ellentétes vélemények szabad harcától várta az igazság kiderítését, amit egy híres passzusban az Ízisz-Ozirisz mondával illusztrált:⁴⁸ „Ettől fogva az Igazság bús barátai, ha elő mernek állni, mindörökké bolyonganak, szedgetik egyik tagját a másik után, ahol még megtalálják, utánozzák Íziszt, aki gondosan felkutatta Ozirisz megcsonkított testének darabjait.” Itt csak utalnék arra az előzményre/párhuzamra, hogy már Dávid Ferenc környezetében is az angol uralkodótól (aki akkoriban II. Erzsébet volt) kértek segítséget az egyetemes protestantizmus részének tekintett unitarizmus támogatására,⁴⁹ s rátérnék inkább a külcím alatt található feljegyzésre, amelynek a szövege a következő: „A szerzőt, aki leírta Anglia királyának halálát, ismernem kell és be kell szereznem.”⁵⁰ Úgy látszik tehát, hogy a báró Bethlen közreműködésével szeretne volna megszerezni azt az általa jobban körül nem írt művet, amely bizonyára valamegyik 1649 februárja után megjelent röpirat volt Károly ellen vagy mellett.

A harmadik újság Bethlen számára egy derék tudóssággal megalkotott „felséges” mű híre volt, amelyet Eugenius Baro nem átalított Bethlen kegyes oltalmába ajánlani kevéssel az után, hogy Jonasz Szlichtyngtet a sociniánus tan egyszerű értelmezésének közzététele miatt halálra és javainak kisajátítására ítélték.⁵¹ E munkát sem tudtam, sajnos, egyértelműen azonosítani, mivel a szerző nevét ki-

⁴⁷ MILTON, *Az angol forradalom tükre, Válogatás prózai írásaiból*, vál., jegyz. SZENCZI Miklós, ford. DÁVIDHÁZI Péter, GÉHER István, SZEPESSY Tibor, VÁMOSI Pál, a fordítást ellenőrizte SZENCZI Miklós, lekt. RUTKAY Kálmán, Bp., Gondolat, 1975 (Európa Antológia, Angol Reneszánsz és Polgári Forradalom), 71.

⁴⁸ *Uo.*, 73.

⁴⁹ *Két könyv az Egyedülvaló Atyaistennek, a Fiúnak és a Szentléleknek hamis és igaz ismeretéről*, ford. PÉTER Lajos, bev. BALÁZS Mihály, a mutatókat összeállította KOVÁCS Sándor, MOLNÁR B. Lehel, Kolozsvár, Unitárius Egyház, 2002 (Az Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának kiadványai, 2), 12, 13, 34–36.

⁵⁰ MILTON, *i. m.*, 81.

⁵¹ Janusz TAZBIR, *Die Sozinianer in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts = Reformation und Frühaufklärung in Polen, Studien über den Sozinianismus und seinen Einfluß auf das westeuropäische Denken im 17. Jahrhundert*, hrsg. Paul WRZECIONKO, Göttingen,

kaparták a papírról. Mindenesetre akár majd újabb adat lehetne arra vonatkozóan, hogy erdélyi unitáriusok pártfogolták a lengyel hitsorsosaik könyvnyomtató tevékenységét. 1634-ben például a kolozsvári tanács jegyzője, Politoris Kis István is támogatta Johann Crell etikájának a kiadását.

A levél elemzése után most már esedékes feltenni azt a kérdést is, hogy vajon ki lehet Eugenius Baro. Mivel a levél ugyanott kelt, ahol a LUEkKvLt. 23 jelzetű levéltári darab, ezért összenéztem a két dokumentumot. A kézírás alapján nem tudom kizárni, hogy a báró azonos Johann Ludwig von Wolzogenel (1599–1661), vagy legalábbis hogy maga Wolzogen jegyezte le mindkét levelet. Figyeljük meg például, hogyan írják a keltezésben a „lan(uarii)” kifejezést, a „6”-ot vagy hasonlítsuk össze az „R” betűjüket stb.!

Eugenius Baro kézírása

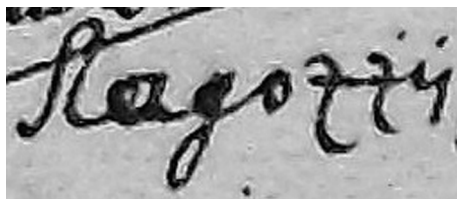
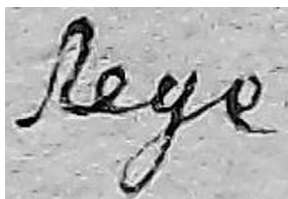
Illustris ac Magnifico Domino Do-
mino Francisco Bethlem Serenissi-
mo Principi Transylvaniae Consiliario,
Aulae Imperialis Magistro, Comiti
Albanensi, et Imperialis in Poloniae
Legationis Duci et amico meo honorandi-
ssimo

Linie 19. Jan. 1634
Illustris Magister tua
Ad tua officia paratissimus
Eugenius
Baro

Johann Ludwig von Wolzogen kézírása

Perillustri, Magnifico ac Senes-
simo Domino, Domino Francisco
Bethlem, Serenissimi Principis
Transylvaniae a Consiliis Secretis,
Imperialis Aulae Magistro, perpetuo
in Polonia Legatione p. Domino et
amico meo honorandissimo

Illustri, mag. tuo amori et fauori ex anno Com-
muni, in Linie, magis Polonia, st. Jan. 1634
Illustris Magister tua
Ad omnia officia paratissimus
Johann Ludovicus Wolzogen
I. Baro

Ráadásul Wolzogen maga is báró volt, aki a 17. századi filozófia történetében arról híres, hogy 1646 körül bírálta Descartes *Elmélkedéseit*. Egyik első méltatója Ludwik Chmaj volt,⁵² ám jelentős tanulmányt írt róla azóta például Roberto Bordoli és mások is.⁵³ Wolzogen ismert, ám részleteiben nem elemzett levele⁵⁴ így kezdődik: „...kellemeőbb nem juthatott osztályrészemül annál a váratlan alkalomnál, amikor lehetőségem volt tekintetes nagyságotat személyesen megszólítani, miután az előbbi nyáron a fenséges választófejedelem részéről elvállaltam a követség feladatát...” Vajon hol szólíthatta Bethlent szemtől-szembe nevéen Wolzogen 1651. nyarán? A kérdést Kármán Gábor válaszolja meg: Wolzogen képviselte a pfalziakat Rákóczi Zsigmond és Henrietta sárospataki esküvőjén (1651. június 16/26-a és június 21-e/július 1-je között).⁵⁵ Az erről való beszámolót azonban, amelyet Kármán a berlini Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitzben lelt fel, már nélküle írták meg, mivel Wolzogen megbetegedett, és hátra kellett hagyni Krakkóban.⁵⁶ Levelében is írt erről: „Mert a Magyarországról való visszatérés folyamán nem messze Krakkótól szakadatlan, forró és egynemely rossz természettel összekötött láz lepett el, amely mikor öt hónapnál tovább vert le igen súlyosan, és semmi gyógyszernek vagy orvosi tevékenység-

⁵² Ludwik CHMAJ, *Bracia Polscy, Ludzie, idee, wpływ*, Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1957, 409–463.

⁵³ Roberto BORDOLI, *The Socinian Objections: Hans Ludwig Wolzogen und Descartes = Socinianism and Arminianism, Antitrinitarians, Calvinists and Cultural Exchange in Seventeenth-Century Europe*, ed. Martin MULSOW, Jan ROHLS, Leiden–Boston, Brill, 2005, 177–186.

⁵⁴ BARAN et al., *i. m.*, 148.

⁵⁵ KÁRMÁN GÁBOR, *Rákóczi Zsigmond két esküvője = Szerencsének elegye forgása. II. Rákóczi György és kora*, szerkesztette KÁRMÁN Gábor és SZABÓ András Péter, L'Harmattan–Transsylvania Emlékeiért Tudományos Egyesület, 2009, 255*, 256, 264, 266. Pályafutásának más erdélyi vonatkozása is ismert: *Ariano-socinianismus olim in Polonia, Der ehmalige polnische arianische Socinismus ...*, von Samuel Friedrich Lauterbach ..., Franckfurt und Leipzig, bey George Marcus Knochen. An. 1725. 346.; B. Kis Attila, *Adam Franck (1639–1717) pályaképe*, *KerMagv*, 3(2008), 381.

⁵⁶ KÁRMÁN, *Rákóczi...*, *i. m.*, 266.

nek nem engedett, úgy látszott, hogy veszedelmes vízkórsággá akar válni. Most mégis az isteni jószág és az Ő félelme által, jóllehet testi erőmtől a betegség oly nagy tartóssága miatt még mindig nagyon meg vagyok fosztva, kezdem lerontani [ezt a lázat].”

Mivel a levél elemzése szétfeszítené a tanulmány kereteit, befejezésékképp csak annyit jegyzek meg róla, hogy Wolzogen arra kereste választ, hogy a Henrietta családja és a Rákócziak között igencsak rövid ideig fennállt rokoni kapcsolat megszűnésével (tudniillik Henrietta igen korán meghalt) megszűnik-e a politikai kapcsolat is Pfalz, Brandenburg és Erdély között.⁵⁷ E levelet Eugenius Baro levelével együtt appendixben közlöm, a többi levéltári darab pedig, amelyekre a tanulmány elején utaltam, egy unitárius okmánytárban fognak megjelenni.

Appendix

A levelek átírásakor arra törekedtem, hogy a szavakat a mai latin–magyar szótárakban található alakjukhoz közelítsem, azaz, sztenderdizáljam őket. A közléskor különböző karaktereket használtam, amelyeknek jelentése a következő:

⁵ – A sor száma az eredetiben

| – Sortörés

|| – Következő lap

/Ruarj/ – A vezetéknevek eredeti írásmódja

[F]orsan – Az eredetitől eltérő központosítás

anim<o> – Kikövetkeztetett betű, szó, kifejezés

<...> – Kikövetkeztethetetlen szó, kifejezés

ll ll – Felülről beszúrva

ꞗ ꞗ – Jobbról beszúrva

rarum k – Aláhúzott szó, kifejezés, mondat

Georgii – Áthúzott betű, szó, kifejezés

⁵⁷ KÁRMÁN, *Erdélyi...*, i. m., 196–199.

Illustri ac. Magnifice Domine,

Luminus et nomen, et dignitatem, addo etiam eximias virtutes tuas ignorarem, jam pridem effecit Cl. viri Doi. Martini Ruzi, diligentia, qui talia de te mihi retulit, quae non solum te mihi, ignotum notissimum reddiderunt, verum etiam propensissimum tuis amorem et observantiam conciliaverunt. Nunc quid non verear hanc epistolam amicitia tua fore pulsare, tu ipsemet humanitate tua animam addidisti, imò nondum pulsanti eas sponte mihi, patere testatur es, dum per virum Clariss. Doctum Val. Baumgartum officiosam salutem cum proluxa benevolentia contestatione transmitti iussisti. Ego vero, quemadmodum in parte felicitatis ponendum censeo, viros magnos amicitia sibi habere junctos, ita haud pauli beatiorum illorum conjunctionem puto, quorum animos non humanam, eorum ipsi inconstans et ex levi saepe occurrente dissolubile vinculum, sed celestis, Chrae fraternitatis nexu colligat, permanens et indissolubilis. Tu me vero suavissimo illo nomine Fratris in Christo, per literas Doi Baumgarti compellere dignaris, quod quam lato amplector animi, quantoque studio et observantia mihi tibi obstringas, non quod prolixius exponere apud te, qui eam Chrae Religionis naturam esse nosti, ex ferventi illo affectu caritatis, qui inter genuinos illius professores dominatur, in mutua aetate fieri officia. Curare existimes, vir Illustris, dum me ad tuam invitare amicitiam non dedignaris, te tibi acquirere amicum, non indignum es, quod mihi tribui nomine, nimirum Fratris, non secundum carnem, quorum ex vulgato proverbio rarus solet esse amor et concordia, sed secundum spiritum Christi, s. e. constanti solidoque amore tibi devotissimi. (Ateram, cum inter reliquas virtutes tuas summo per te pui omnibus commendet fervens constantique pro divina veritate promovenda studium tuarum apud illos, qui in eminenti loco sunt constituti, quorum animos plerumque transversum agit mundanus splendore) Non puto tibi alium gratius nuncium adferri posse, quam quod de lato illius incrementi nova naret. Ubi vero ea, quae nunc in orbe Chrae circa Religionis negotia magno studio aguntur, talia nondum sint, quae prorem votis ex aere respondeant, tamen nec talia et sunt, quae coram de triumphatura aliquando inter tot oppressiones veritate, omnino deijcere

2. Szécsi me
márta hie
dissimilis, s. e. x
conferentia s. e. x

valeant. Alibi enim locorum videtur de feruere aliquantum
 impium odium aduersus rectius sentientes; alibi neglectum, vel pe-
 tius abiectum pietatis Studium magno zelo vigeat; alibi numerus
 veritatem agnoscentium in immensum augetur, adeo usque dubium
 non sit, fore, Deo benigne fauente, ut oppressa hactenus sub cinere
 fuilla cum splendore in flammam erumpat inextinguibilem.
 Agitantur nunc in Germania inter Academicos quorundam certa
 controversia, quae, nisi uehementer fallor, ad multo sublima-
 ora viam sternere videntur, nimirum, asserunt Theologi;
 Helmsladenses, bona opera ad salutem esse necessaria, ubi quae sit
 Christi esse signum summum; tunc illorum pastor
 Regimontanus, contradicunt Ulmenbergenses, res maxime
 contentiones agitatur: forsitan, ut in vulgarij vix contingere
 solet, ut feruor certantium magis injurijsa verba eliciat,
 ita et in hac controversia acerbior contradicentium Studium
 extrahet aliarum asserctiones longius ab usque a vulgarij con-
 munitate recedentes, s. e. veritati magis conformes. In Anglia
 Puritani, ut vocantur, seu Independentes nefando illo patri-
 cidio in Rege suo perpetrato, in libertatem sese vindicare fa-
 tagunt, quod quidem detestabile scelus procul dubio non impune
 laturifunt prius ac praecipui illius auctores: attamen, ubi
 Deus est mirabilis in suis operibus, et in perscrutabiles illius
 viae sperandum est fore, ut libertate illi conscientiarum, quam
 illi hactenus non minori successu, quam feruore tueantur, in-
 gentis operum agant veritati, cuius professores terra illa mag-
 no numero alit, imo ut florentissimum illud Regnum asyllum
 aliquando pbeat ppijs alibi locorum persecutionem ppepsis.
 Ita apparet non sterilem hactenus fuisse, Deo benediciente, pi-
 am illorum operam, qui scriptis sanctiss. veritatem eius illi,
 strarunt, et in orbe propagarunt. Utinam et posthac pari
 successu

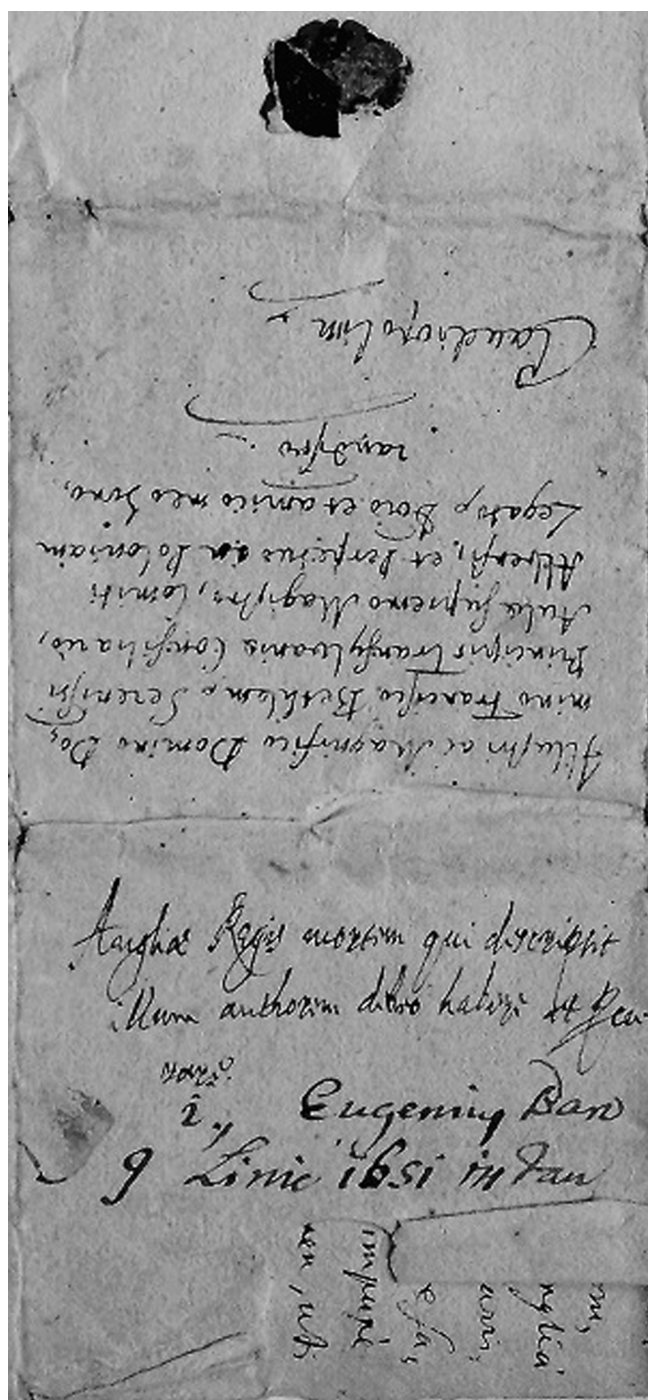
successu in publicam prodire queant p̄ conatur illorum, quo-
 rum zelus hoc in parte n̄ defervuit ex afflictionibus, Eatis
 Christi ab aliquot annis in hoc Regno illatis. Sed ut publica
 calamitates plurimorum fortunar valde in angustum redi-
 gerunt q̄ hactenus in promovendis talibus fuerunt liberales tra-
 ctati: ita n̄ pauca sc̄dara scripta in pulvere nunc delitescunt,
 et cum t̄ncis pugnant, quae lucem aspicere mererentur. Inter illa
 etiam est q̄stantissimum opus D. magni em,
 ditione concinnatum, quodq̄ meo iudicio ipsum jugulum petitur
 capitali illi qua vni in mundo agitata.
 Illud ut tandem aliquando in publicis p̄ris faceret, iam pridem fru-
 stra efflagitamus. Patronum sibi deesse, qui suam liberalitate id
 promoveat, subinde queritur, at ego vel in te solo patronum illi
 n̄ defuturum existimam, si p̄ssimis viri modesta n̄ p̄p̄teret, ut
~~partem suam ipse nos illis extollere laudibus q̄bz alij elu-~~
 mati iudicij viri, eum censent dignissimum. Si quid in eo a
 me peccatur, quod in ipso amicitia nostra curabulis audeam
 ingeniosum illuoptimi viri partem tua tutela, et liberali
 patrocinio commendare, ignosce q̄to ferventi nostro studio pro
 divina gloria promovenda, quod me forsitan ultra decore et
 modestia limites haud parum abripit. Sed spero, me facile
 veniam impetraturum apud te, qui pari zelo sanctissimo iam
 pridem nobis es commendatissimus. Non est injustus Deus, ut
 non retribuatur opera in nominis sui honorem impensa. Illi
 ego te, vir Illustris ac amantissime, clementissime protegi,
 oni, meq̄ tuo favor, et amicitia ex aco commendatissimum

Linie 19. Jan. 1781

Illustris Magistri Tuae

Ad tua officia paratissim

Eugenius
Barr
1781

1651. január 2.

LUEkKvLt. 27. (O.)

Eugenius baro levele Bethlen Ferencnek

Illustris ac magnifice domine.

Quominus et nomen, et dignitatem, addo etiam eximias virtutes tuas, ignorarem, iam pridem effecit clarissimi viri, domini Martini Ruari /Ruarj/ diligentia, qui talia de te mihi retulit, quae non solum te mihi ignotum notissimum⁵ reddiderunt, verum etiam propensissimum tui amorem et observantiam conciliarunt. Nunc quod non verear hac epistola amicitiae tuae fores pulsare, tu ipsemet humanitate tua animum addidisti, imo, nondum pulsanti eas sponte mihi patere testatus es, dum per virum clarissimum, dominum Valentinum Baumgartum /Baumgartum/ officiosam salutem cum prolixa benevolentiae¹⁰ contestatione transcribi iussisti. Ego vero quemadmodum in parte felicitatis ponendum censeo viros magnos amicitia sibi habere iunctos, ita haud paulo beatiorem illorum coniunctionem puto, quorum animos non humanum eoque ipso inconstans et ex levi saepe occasione dissolubile vinculum, sed caelestis Christianae fraternitatis nexus colligat¹⁵ perennis et indissolubilis. Tu me vero suavissimo illo nomine „fratris in Christo” per literas domini Baumgarti /Baumgarti/ compellare dignaris, quod quam laeto amplectar anim<o> quantoque studio et observantia mi tibi obstringas, non opus est prolixius exponere apud te, qui eam Christianae religionis naturam esse nosti ex ferventi illo affectu charitatis, qui inter genuinos²⁰ illius professores dominatur in mutua certatim ferri officia. Quare existimes, vir illustris, dum me ad tuam invitare amicitiam non dedignaris te tibi acquirere amicum non indignum eo, quod mihi tribuis, nomine nimirum „fratris”, non secundum carnem, quorum ex vulgato proverbio rarus solet esse amor et concordia, sed secundum spiritum Chri- |²⁵ sti, hoc est, constanti solidoque amore tibi devinctissimi. Caeterum cum inter reliquas virtutes tuas summopere te piis omnibus commendet fervens constansque pro divina veritate promovenda studium (rarum apud illos, qui in eminenti loco sunt constituti, quorum animos plerunque transversum agit mundanus splendor), ꝛ ex asse meam naturam hic describit, teget conscientia testes, ꝛ non puto tibi ullum gratius³⁰ nuntium adferri posse, quam quod de laeto illius incremento nova narret. Etsi vero ea, quae nunc in orbe Christiano circa religionis negotia magno studio aguntur, talia nondum sint, quae piorum votis ex asse respondeant, tamen nec talia etiam sunt, quae eos a spe de triumphatura aliquando inter tot oppressiones veritate omnino deiicere || valeant. Alibi enim

locorum videtur defervescere aliquantum impium odium adversus rectius sentientes, alibi neglectum vel potius abiectum pietatis studium magno zelo vigeri, alibi numerus veritatem agnoscentium in immensum augeri adeo, ut dubium ⁵ non sit, fore Deo benigne favente ut oppressa hactenus sub cinere favilla cum splendore in flammam erumpat inextinguibilem. Agitantur nunc in Germania inter academicos quosdam certae controversiae, quae, nisi vehementer fallor, ad multo sublimiora viam sternere videntur, nimirum asserunt theologi ¹⁰ Helmstadienses <...>to, bona opera ad salutem esse necessaria, ubi quidem corporis Christi esse figmentum humanum, tuentur illorum partes Regiomontani, contradicunt Wittembergenses, res maximis contentionebus agitur. [F]orsan ut in vulgaribus rixis contingere ¹⁵ solet, ut fervor certantium ¶ magis ¶ magisque iniuriosa verba eliciat, ita et in hac controversia acerba contradicentium studium extorquebit alias assertiones longius adhuc a vulgatis commentis recedentes, hoc est, veritati magis conformes. In Anglia Puritani, ut vocantur, seu Independentes nefando illo parri- | ²⁰ cidio in rege suo perpetrato in libertatem sese vindicare satagunt, quod quidem detestabile scelus procul dubio non impune latenti sunt primi ac praecipui illius auctores. [A]ttamen uti Deus est mirabilis in suis operibus et inperscrutabiles illius viae, sperandum est fore, ut libertate illa conscientiarum, quam ²⁵ illi hactenus non minori successu, quam fervore tuentur, ingens ostium aperiatur veritati, cuius professores terra illa magno numero alit, imo, ut florentissimum illud regnum asylum aliquando praebeat piis alibi locorum persecutionem perpessus. Ita apparet non sterilem hactenus fuisse Deo benedicente pi- | ³⁰ am illorum operam, qui scriptis sanctissimam veritatem et illustrarunt, et in orbe propagarunt. Utinam posthac pari ¶ successu in publicum prodire queant pii conatus illorum, quorum zelus hac in parte non defervuit ex afflictionibus ecclesiae Christi ab aliquot annis in hoc regno illatis. Sed ut publicae calamitates plurimorum fortunas valde in angustum redi ⁵ gerunt, qui hactenus in promovendis talibus fuerunt liberales patroni, ita non pauca praeclara scripta in pulvere nunc delitescunt, et cum tineis pugnant, quae lucem aspiciere mererentur. Inter illa etiam est praestantissimum opus do<mini ...> magna eruditione concinnatum, quoque meo iudicio ipsum iugulum petitur ¹⁰ capitali illi<...> quae nunc in mundo agitur. Illud ut tandem aliquando publici iuris faceret, iam pridem frustra efflagitamus. Patronum sibi deesse, qui sua liberalitate id promoveat, subinde queritur, at ego vel in te solo patronum illi non defuturum existimo, si piissimi viri modestia non praepediret, ut ¹⁵ partum suum ipsemet nolit illis extollere laudibus, quibus alii elimati iudicii viri eum censent dignissimum. Si quid in eo a me peccatur, quod in ipsis amicitiae nostrae cunabulis audeam ingeniosum illum optimi viri partum tuae tutelae et liberali

patrocínio commendare, ignosce, quaeso, ferventi nostro studio pro ²⁰ divina gloria promovenda, quod me forsan ultra decori et modestiae limites haud parum abripit. Sed spero me facile veniam impetraturum apud te, qui pari zelo sanctissimo iam pridem nobis es commendatissimus. Non est iniustus Deus, ut non retribuat opera in nominis sui honorem impensa. Illi ²⁵ ego te, vir illustris ac amantissime clementissimae protectioni meque tuo favori et amicitiae ex animo commendo. Datum Linie 14. Ianuarii 1651.

Illustris magnificentiae tuae
ad omnia officia paratissimus
³⁰ Eugenius Baro mp.

Külcím: Illustri ac magnifico domino, domino Francisco Bethlemo / Bethlemo/, serenissimi principis Transylvaniae consiliario, aulae supremo magistro, comiti Albensi et perpetuo in Poloniam legato etc. Domino et amico meo honorandissimo.

Angliae regis mortem qui descripsit, illum authorem debeo habere et procurare.

Per Illustris, Magnifice ac Generosiss^{me} Domine.

Quemadmodum nil gratius contingere mihi potuisset inopinata illi occasione qua, suscepto superiore astate, nomine Sereniss^{imi} Aedoris Palatini, Legationis munere, Ill. Mag^{is}tr. Tuam coram compellendi, facultas fuit concessa: ita vehementer indoleo, hunc gaudium meum in ipso fructu exortu tam subito evanuisse, dum Ill. Mag^{is}tra tua iucunda, dissimili presentia non nisi per dies admodum paucos fuit concessa, imò dum eam adhuc tanto negotiorum cumulo obseptam reperis, ut vix illius aspectu nedum suavissimo alloquio ad satietatem fui liquerit. Ego quoque tunc temporis personam agebam ut non liceret ea uti libertate et confidentia, quam inter tam arcto vinculo conjunctos esse par est, ut nimirum Ill. Mag^{is}tr. Tuam in cubiculo suo compellasset, doris, quibus minus forsitan occupatam offendissem, matutinis, siquid mutua de varijs rebus, ad communem causam pertinentibus, sermocinatione utriusque suscipissemus desiderio. Interea verò, quoniam tam insignis occasio adeo repente mihi fuit erepta, dabo operam, ut quod ex meo parte praestari non potuit, posthac refarciatur, non solum frequentiore literarum officio, sed et omni studiorum genere, quibus Ill. Mag^{is}tra tua commodis, quocumque locorum fuero, prodesse possit refinera. Neg^o enim animum, quem tantis tuis virtutibus, pietati et eximio veritatis promovenda zelo consuevit, unquam mutabis vel absentia, vel locorum intervallum, neque gratior mihi nunciis vestris ab oris adferri poterit, quam qui de Ill. Mag^{is}tra tua incolumitate prosperoq; rerum successu, addo et de prospero suo in me affectu, nova attulerit, quamquam de postremo ut dubitem, perispecta tua pietas laud perimit. De me verò optarem, ut talia narrative postem, qua quibus tuis grata et jucunda acciderent, sed ita Optimo Deo libuit de mea disponere valetudine, ut vix ante per paucos dies meliora de me sperare incipiam. In reditu enim ex Hungaria, non procul a Cracovia febris me corripuit continua, ardens, cumq; nonnulla malignitate conjuncta, ita, qua cum ultra quinq; menses gravissimi me afflixisset, nullis cedens vel medicamentis, vel medicorum industria, ipsa tandem est, in periculosa albre velle syropea. Nunc tamen, divina benignitate, et ipsum meum deponere incipio, quamquam viribus ex tanta morbiditate admodum adhuc dejectis. Sed quid mea levissima tunc prolixo narro? Longe gravius malum vestras afflixit stular, nimirum in prosperata, edem! es imatura mors Sereniss^{imi} Principis Henriceta, Celsissimi et incomparabilis Principis ^{Sigismundi} ~~Sigismundi~~ Regozii, conjugis desideratissima, quo illi tam subito,

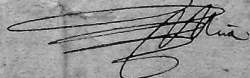
in ipso aetate flore, in primis Castissimi amoris amplexibus, dura et irata,
 addeverem, si liceret, iniqua fata eripuerit. Repletam nunc esse maximo dolo,
 re utramq; Sereniss: Principum vestrorum Aulas, quis dubitet? Sed non mi,
 nor luctus atq; tristitia occupat utramq; Palatinam et Brandenburgicam
 familiam. Serenissa Princeps Elisabetha, magni aliar animi Heroina
 tantopere infelici hoc casu fuit consternata, ut aliquo diu, non sine peri-
 culo grauioris mali, aegrotata decubuerit. Caterum, animaduertens ex
 Palatinum et Brandenburgicos sollicitos esse, ne pacta cum Serenissa Ra-
 goziorum familia, am per hoc matrimonium amicitia, cum ipsa Serenissa
 Principis morte refrigeret. Optant enim, ut perennare possit fœdus tam
 pio instituto conciliatum. Solet quidem hominum nam ita esse comparata,
 ut fauilius ex mente excidant, qua sensibus surripunt sed de vestris Prin-
 cipibus tantarum virtutum et pietatis Heroibus, longe meliora sperare
 par est. Ego sane arbitror, cum scopum utrinque Principum sibi optatum
 saluerint dei gloriam, et Ecclesie Christi incrementum, non sine vestrorum
 Principum iniuria fore, si ^{non} ~~in~~ hac in parte suspicio, cum ipsorum pietas
 n permittat, tam sanctum scopum, ob casum a sola dei manu profectum
 proindeq; inevitabilem, abiq; causa deferere. De Palatina et Brandebur-
 gica domo certus sum, non defuturas illas suo huius in parte officio, in con-
 nibus que pacto sincere fœderi magis magisque stabilitatis inferre po-
 tentur. Tu, vir eximie, pro ea, qua pullet auctoritate, Candore et pru-
 dentia Custodem te gerito ap Serenissos Principes vestros, ne una cum
 tristis Serenissa Principis funere sepeliatur in animis Principum vestro-
 rum memoria sincere affectus, quem Serenissus Dector Palatinus alio cha-
 riore pignore, quam dilectissima Honoris matrimonio testatum reddere n
 potuit. Attulit mihi ^{ab Ill: Mag: tua} nite trimestre Circiter P. qui,
 dam vestras, aureum ~~...~~ nungquam mihi antebat
 risum, sed maximo pere de fid. ~~...~~ Cui nomine Ill: Mag: tuae gratias
 ago maximas, et gratissimum hoc mihi munus, quod ob id solum, quod ex
 iam pridem simile ~~...~~ ula con. ~~...~~ cur dicitur
 perficiendo et emant ~~...~~ hoc opus ~~...~~ asperum ~~...~~ id.
 quo ~~...~~ et Br ~~...~~ rogo, si opus sit, ~~...~~ ad hoc
 umbilicum perducatur. Tu, vir Illustris, ~~...~~ illius
 par ~~...~~ et si tu ~~...~~ ote, uti ~~...~~ hanc ~~...~~ nota
 bis, ~~...~~ esse ornato ~~...~~ praeire queat, non solum
 rum tibi cumulabit in ~~...~~ sed tui quoq; memoria apud vos
 pros.

nos perennabit. Carissimum atq' Eximium virum, Dominum Bisler,
 felicitum officio salutem impertio; quem suam quoque in conservanda
 inter Serenissimam Palatinam et Principum transyl. familias, amicitiam,
 penuriam operam et Studium mihi publice. Hisce Ill. Magistrae tuae
 Dei opt. maximi protectioni, meq' suo amori et favori ex animo Com-
 mendo. Dabam ex Museo, in Civitate, majoris Polonia, 26. Junij. 1722.

Illustris Magistrae tuae

Ad omnia officia paratissimus

Johannes Ludovicus Wolfozen
 I. Baro

1652. január 26.

LUEkKvLt. 23. (O.)

Johann Ludwig von Wolzogen levele Bethlen Ferencnek

Perillustris, magnifice ac generosissime domine.

Quemadmodum nil gratius contingere mihi potuisset inopinata illa occasione, qua suscepto superiore aestate nomine serenissimi electoris palatini legationis munere illustrem magnificentiam tuam coram compellendi facultas fuit concessa, ita vehementer indoleo hocce gaudium meum in ipso statim exortu tam subito evanuisse, dum illustris magnificentiae tuae iucundissima praesentia non nisi per dies admodum paucos fuit concessa, imo, dum eam adhuc tanto negotiorum cumulo obseptam reperi, ut vix illius aspectu, nedum suavissimo alloquio ad satietatem frui licuerit. Ego quoque tum temporis personam agebam <secundam>, ut non licuerit ea uti libertate et confidentia, quam inter tam arcto vinculo coniunctos esse par est, ut nimirum illustrem magnificentiam tuam in cubiculo suo compellassem, horis quibus minus forsitan occupatam offendissem matutinis, sicque mutua de variis rebus ad communem causam pertinentibus sermocinatione utriusque satisfacissemus desiderio. Interea vero, quoniam tam insignis occasio adeo repente mihi fuit erepta, dabo operam, ut quod ex mea parte praestari non potuit, posthac resarciatur non solum frequentiore literarum officio, sed et omnium studiorum genere, quibus illustri magnificentiae tuae commodis, quocumque locorum fuero, prodesse posse rescivero. Neque enim animum, quem tantis tuis virtutibus, pietati et eximio veritatis promovendae zelo consecravi, unquam mutabit vel absentia, vel locorum intervallum, neque gratior mihi nuntius vestris ab oris adferri poterit, quam qui de illustris magnificentiae tuae incolumitate prosperoque rerum successu, addo, etiam de propenso suo in me affectu nova attulerit, quamquam de postremo, ut dubitem, per te specta tua pietas haud permittit. De me vero optarem, ut talia narrare possem, quae auribus tuis grata et iucunda acciderent, sed ita optimo Deo libuit de mea disponere valetudine, ut vix ante perpauca dies meliora de me sperare incipiam. In reditu enim ex Hungaria non procul a Cracovia febris me corripuit continua, ardens cumque nonnulla malignitate coniuncta, quae cum ultra quinque menses gravissime me afflisset, nullis cedens vel medicamentis, vel medicorum industriae, visa tandem est in periculosam abire velle hydropem. Nunc tamen divina benignitate et istum metum deponere incipio, quamquam viribus ex tanta morbiditate admodum adhuc deiectis. Sed quid mea leviuscula tam prolixè

narro? Longe³⁵ gravius malum vestras afflixit aulas, nimirum insperata, eheu, et immatura mors serenissimae principis Henrietta, celsissimi et incomparabilis principis Georgii ¶ Sigismundi ¶ Rákóczii /Ragozzii/ coniugis desideratissimae, quae in illo tam subito ¶ in ipso aetatis flore, in primis castissimi amoris amplexibus dura et irata, adderem, si liceret, iniqua fata eripuerit. Repletam nunc esse maximo dolore utramque serenissimorum principum vestrorum aulas quis dubitet? Sed non minor luctus atque tristitia occupat utramque palatinam et Brandenburgicam⁵ familiam. Serenissima princeps Elisabetha, magni alias animi heroina tantopere infelici hoc casu fuit consternata, ut aliquandiu non sine periculo gravioris mali aegrotat decubuerit. Caeterum animadverto et palatinum, et Brandenburgicos sollicitos esse, ne pacta cum serenissima Rakócziorum /Ragozziorum/ familia am per hocce matrimonium amicitia cum ipsa serenissimae¹⁰ principis morte refrigescat. Optant enim, ut perennare possit foedus tam pio instituto conciliatum. Solet quidem hominum natura ita esse comparata, ut facilius ex mente excidant, quae sensibus surripiuntur, sed de vestris principibus tantarum virtutum et pietatis heroibus longe meliora sperare par est. Ego sane arbitror, cum scopum utrinque praecipuum sibi prefixum¹⁵ habuerint Dei gloriam et ecclesiae Christi incrementum, non sine vestrorum principum iniuria fore sinistram hac in parte suspicio ¶ nem ¶, cum ipsorum pietas non permittat, tam sanctum scopum ob casum a sola Dei manu profectum proindeque inevitabilem absque causa deserere. De palatina et Brandenburgica domo certus sum non defuturas illas suo hac in parte officio in om- |²⁰ nibus, quae pacto sincere foederi magis magisque stabiliendo inservire poterunt. Tu, vir eximie pro ea, qua polles autoritate, candore et prudentia, custodem te gerito apud serenissimos principes vestros, ne una cum tristi serenissimae principis funere sepeliatur in animis principum vestrorum memoria sinceri affectus, quem serenissimus elector palatinus alio cha-²⁵ riore pignore, quam dilectissimae sororis matrimonio testatum reddere non potuit. <...> Attulit mihi ¶ ab illustri magnificentia tua ¶ <an>te trimestre circiter S<...> quidam vestras aureum <...>, nunquam mihi antehac visum, sed maximopere desideratum. Quo nomine illustri magnificentiae tuae gratias ago maximas, et gratissimum hoc mihi munus est vel ob id solum, quod e<g>o³⁰ iam pridem simile <... opus>cula <concinna...> ¶ verim ¶, cui a<...> perficiendo et elimando magno <...> hoc opus Eris <... Brandenburgico>, rogo, si opus sit, <...>quo <...>tum suum, in quo p<erp>auca adhuc desiderantur ad umbilicum perducat. Tu, vir illustris <...> illius³⁵ pa<...> et si <tua liberali>ate, uti <...> hanc fi<...> dotavis, <...>este ornat<...> prodire queat, non solum <...>rum tibi cumulabis in <...>um, sed tui quoque memoria apud vestros ¶

pios perennabit. Clarissimum atque eximium virum, dominum Bisterfeldium / Bisterfeldium/ officiosa salute impertio, quem suam quoque in conservanda inter serenissimas palatinam et principum Transylvaniae familias amicitia impensurum operam et studium mihi polliceor. Hisce illustrem magnificentiam tuam ⁵ Dei optimi maximi protectioni meque suo amori et favori ex animo commendo. Dabam ex Musaeo in Linie maioris Poloniae 26. Ianuarii 1652.

Illustris magnificentiae tuae
Ad omnia officia paratissimus:
Iohannes Ludovicus Wolzogen /Wolzogen/
¹⁰ liber baro
mpria.

P. H.

Külcím: Perillustri, magnifico ac generosissimo domino, domino Francisco Betlehem /Betlehem/, serenissimi principis Transylvaniae a consiliis secretis supremo aulae magistro perpetuoque in Polonia legato etc. Domino et amico meo honorandissimo.